

Jelena Seferović*

Subjektivni doživljaj arhivskog istraživanja ratne siročadi iz Drugog svjetskog rata

SAŽETAK

Članak razmatra emocionalno iskustvo istraživanja osobnih kartona ratne siročadi iz Drugog svjetskog rata – korisnika zagrebačkog sirotišta “Josipovac”. Odluka o odabiru teme razvila se iz potrebe za analizom ranjivosti istraživača koji provode arhivska istraživanja podataka o traumatičnim iskustvima. Konkretna povoda za pisanje članka bili su osjećaj nostalgije i tuge koji su se javili kod istraživačice tijekom i nakon čitanja sadržaja iz rubrike “Sjećanja od kuće”, rubrike za koju nije bio predviđen prostor u prijemnim listovima ratne siročadi, nego su je proizvoljno uveli odgajatelji iz “Josipovca”. Zanimljivo je istaknuti kako faktografski podaci iz njihovih biografija, zabilježeni u tim unaprijed definiranim rubrikama, nisu pobudili značajnije emotivne reakcije kod istraživačice, štoviše, gotovo da je bila ravnodušna prema njima. Analizirajući njezina iskustva u kontekstu teorija biblioterapije ustanovilo se da arhivska istraživanja ratne traume mogu kod istraživača koji ih provode izazvati preplavljujuće neugodne osjećaje. U bioetičkoj literaturi često se ističe važnost pokazivanja razumijevanja i suosjećanja prema sudionicima istraživanja koji su proživjeli neki traumatski događaj. Budući da se u istoj rijetko tematizira pitanje empatiziranja s istraživačima koji ih provode, trebalo bi ga detaljnije raspraviti u kontekstu načela bioetičkog senzibiliteta.

Ključne riječi: arhivsko istraživanje, ratna siročad, sirotište “Josipovac”, nostalgija, bioetički senzibilitet.

Uvod

Odnos između istraživača i sudionika antropoloških istraživanja prolazio je kroz različite faze. Od kraja 19. st. do otprilike sredine 1960-ih, do kada se sve češće počinju postavljati pitanja vezana za etiku njihova provođenja, sudionike antropoloških

* Adresa za korespondenciju: Jelena Seferović, Institut za antropologiju, Gajeva ulica 32, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: jelena.seferovic@inantro.hr.

istraživanja uglavnom su neopravdano objektivizirani i minorizirani istraživači. Tadašnji antropolozi sebe i svoja društva smještali su na vrhove evolucijskih ljestvica, pa iz te pozicije moći uglavnom nisu mogli i/ili nisu htjeli obratiti pozornost na emocionalnu ranjivost i socioekonomska ograničenja pripadnika populacije koju su istraživali (Gardner i Kenny, 2016, str. 220-222). No, kroz vrijeme pozornost se ipak počela usmjeravati na pitanje ravnopravnosti potonjih u odnosu na istraživače. Objavljene su brojne metodološke studije u kojima se upozorilo na važnost prihvaćanja i razumijevanja antropologa za emocionalna stanja i socioekonomski status istraživanih. Međutim, u jednom dijelu razvoja njihovog odnosa, gotovo i neprimjetno, sav fokus stavljen je na uvažavanje potreba sudionika istraživanja, dok je istraživač postao figura čiji je osnovni zadatak ispuniti visoke etičke standarde prilikom provedbe znanstvenih istraživanja (McCall, 2006, str. 212-215; Hilario i Augusto, 2020; Menih, 2018, str. 532-535).

Prethodno istaknuti fenomen bio je poticaj da se u ovom članku posveti pažnja subjektivnom doživljaju arhivskog istraživanja istraživačice osobnih kartona ratne siročadi iz Drugog svjetskog rata - korisnika zagrebačkog sirotišta "Josipovac". Ta arhivska građa sadržavala je brojne podatke o životnim povijestima djece čiji su roditelji smrtno stradali u ratu. Za očekivati je bilo da će njihove teške traumatske priče kod potonje izazvati duboke emocionalne reakcije, no nije se moglo pretpostaviti koji će točno zapisi biti okidači za sjećanja na osobna životna iskustva te koje će osjećaje potaknuti u njoj. Pokazalo se, a što je detaljno tematizirano u drugom poglavlju članka, da su joj bilješke iz rubrike "Sjećanja od kuće" bili najznačajniji pokretači misaonih i emotivnih procesa. Te bilješke bile su pisane na poprilično jednostavan način, naime, radilo se o zapisima iz intervjua s djecom iz sirotišta u kojima su ona prepričavala događaje iz svog nekadašnjeg života u obitelji s kojom su izgubila svaku vezu. Njihova "sjećanja od kuće" evocirala su kod istraživačice sjećanja na njezin suživot s članovima obitelji koji su mahom preminuli, kao i ona koja se odnose na život u ratom zahvaćenom Dubrovniku početkom 1990-ih. Pritom je dominirao osjećaj nostalgije i tuge zbog okončanog doba djetinjstva i odrastanja u rodnom gradu. Doduše, istražujući znanstvenu literaturu o fenomenu nostalgije i rekonstrukcije prošlosti, posebice djetinjstva i mladosti, ustanovilo se da, prisjećajući se, stvaramo nove slike stvarnosti koja tek djelomično korespondiraju s događajima koji su se uistinu dogodili (Zarevski, 2007). Sudeći prema znanstvenim spoznajama o pamćenju i zaboravu istraživačičina sjećanja i uspomene su nevjerodostojne i neuvjerljive, no ta činjenica ne umanjuje istinitost osjećaja koje su ona u njoj proizvela. Slučaj koji se ovdje elaborira svakako nije izolirani fenomen, stoga se smatra da bi u daljnjim raspravama o bioetičkom senzibilitetu tema emocionalne ranjivosti istraživača trebala biti jednako zastupljena kao i tema zaštite prava i položaja sudionika istraživanja.

Razumijevanje za emocionalnu ranjivost istraživača

Do početka sedamdesetih godina 20. st. kulturno-antropološka istraživanja temeljila su se na kolonijalističkom pristupu, točnije, istraživane kulture i njihove pripadnike predstavljalo se kao “druge” i “egzotične”. Od tada su se, pod utjecajem teoretičarki feminizma koje su nastojale popularizirati glas “drugih”, kao i borbe za ostvarenje građanskih prava i ekonomski položaj žena koja se odvijala u zemljama “Prvog svijeta”, dotadašnja načela istraživačkog pristupa kulturnoj antropologiji, pogotovo načela istraživačke etike, postupno počela mijenjati (Škokić, 2001, str. 5-6). Taj zaokret doveo je do toga da se unatrag četiri desetljeća posvećuje sve veća pažnja zaštiti prava i interesa sudionika istraživanja, posebice pripadnika ranjivih skupina (Surmiak, 2018, str. 6-7; Bluebond-Lagner i Korbin, 2007, str. 244-245).

Istraživače se vrlo često upućuje na važnost odgovornog ponašanja prema sudionicima istraživanja te se pritom naglašava, naročito kada intervjuiraju osobe koje su doživjele neki oblik traume, značaj izgradnje povjerljivog odnosa s njima, pravovremenog prepoznavanja njihove ranjivosti i prevencije retraumatizacije (Wilson i Neville, 2014, str. 70-71; Lightfoot i Williams, 2009, str. 10; Palmer, 2008, str. 21-22). Primjerice, od istraživača koji provode istraživanja s osobama s psihičkim smetnjama “zahtjeva se naglašeni bioetički senzibilitet u smislu humanosti, razumijevanja i pojačane osjetljivosti” za njihovu problematiku (Grozđanić, 2017, str. 929). Doduše, manje je poznato da naglašeni zaštitnički odnos prema ranjivim skupina u nekim slučajevima može imati obrnut učinak, odnosno rezultirati paternalizmom i infantilizacijom ove populacije (Wolpert, 1980, str. 394-396).

Poznato je da izlaganje tuđim traumatskim iskustvima i pričama o traumama kroz koje su prošli može dovesti do retraumatizacije (Lerias i Byrne, 2003, str. 129), no valjalo bi dodati da čitanje tekstova o ljudskoj patnji i stradanjima također može biti popraćeno neugodnom i snažnim osjećajima. Prema načelima biblioterapije pročitani tekst utječe na osjećaje i razmišljanje čitatelja te može istovremeno djelovati na njega umirujuće i uznemirujuće. Drugim riječima, koliko pisane riječi mogu imati blagotvorno djelovanje, toliko mogu unijeti nemir i nespokoj u čitatelja. Ako čitatelj u njima prepozna sebe i svoju biografiju, odnosno svoja traumatska iskustva, postoji mogućnost da doživi retraumatizaciju (Allen i sur., 2012, str. 48). Biblioterapijski proces sastoji se od četiri faze (prepoznavanja sebe i svojih iskustava u pročitanoj literaturi, identificiranje sadržaja koji su kod čitatelja izazvali emotivne reakcije, dijeljenje i razumijevanje emocionalnih doživljaja kroz dijalog s biblioterapeutom i integracija uvida stečenih u procesu čitanja u čitateljev vlastiti život) (Hynes i Hynes-Berry, 1994). Za istraživačicu, čije se iskustvo istraživanja ovdje analizira ne može se tvrditi da je bila retraumatizirana, ali se nesumnjivo može konstatirati da joj je iščitavanje tih podataka uzrokovalo preplavljenost osjećajem tuge i nostalgije.

Ranjivost je “dvosmjerna ulica”, odnosno dvosmjerni psihološki proces u kojem su obje strane gotovo podjednako izložene emocionalnom ranjavanju (Hendreson i sur., 2010, str. 50). Stoga je jednako važno da istraživači prepoznaju osobne granice ranjivosti kako bi se zaštitili od potencijalnog emocionalnog povređivanja tijekom provođenja istraživanja (Kloss, 2016, str. 13). U članku “A Sheep in Wolf’s Clothing: Exploring Researcher Vulnerability” ističe se da se najčešće tek tijekom provođenja terenskog istraživanja neočekivano počnu javljati sadržaji koji mogu djelovati kao traumatski okidači (Hamilton i sur., 2006, str. 675). Tome valja dodati da “istraživači postaju ranjivi kada uđu u “društveni svijet” ranjivog subjekta proučavanja i stoga istraživači moraju biti bolje pripremljeni za učinke uranjanja u takva okruženja” (Downey i sur., 2007, str. 735). Iako je tvrdnja da istraživači imaju povlašten položaj u odnosu na sudionike istraživanja donekle istinita, treba uzeti u obzir da istraživački procesi nisu uvijek predvidljivi ni za sudionike ni za istraživače, odnosno da između njih može doći do promjene u ravnoteži moći (Raheim i sur., 2016, str. 4-6).

U posljednje vrijeme porastao je interes za vulnerabilnost položaja istraživača koji provode istraživanja ljudske patnje (Emerald i Carpenter, 2015, str. 741-743). U brojnim tekstovima “kvalitativnih istraživača” opisuju se njihovi doživljaji proživljenog i viđenog tijekom istraživanja vezanih za pripadnike ranjivih skupina (Abdullah, 2011, str. 3-8; Adams i sur., 2017, str. 2-3; Twyman i sur., 1999, str. 315-31). Zasad, međutim, nije pronađena literatura u kojoj se razmatra povezanost između istraživanja arhivske građe koja sadrži podatke o nekom obliku traume i pojave emocionalne uznemirenosti kod istraživača koji je analiziraju. Koliko je poznato, u bioetičkim publikacijama još uvijek se ne diskutira o ranjivosti istraživača, već su njihovi autori uglavnom senzibilizirani za populaciju koja je uključena u istraživanja (Meek Lange i sur., 2013, str. 334; Levine, 2004, str. 396-397).

“Sjećanja od kuće”: arhivska građa kao pokretač emocionalnih procesa

Povod za razmatranje subjektivnog doživljaja istraživanja osobnih kartona ratne siročadi iz Drugog svjetskog rata koja je bila zbrinuta u zagrebačkom sirotištu “Josipovac” bile su osjećaji tuge i nostalgije koji su se javili kod istraživačice koja ga je provodila. Spomenute emocije potaknule su joj bilješke o njihovim uspomnama na život koji su živjeli prije nego što su im roditelji stradali u ratu. Ti podaci zapisivani su u rubriku “Sjećanja od kuće”, rubriku koju su odgajatelji iz “Josipovca” proizvoljno uvele u njihove osobne kartone jer za nju nije bilo predviđeno mjesto u službenom obrascu za prijam u sirotište. Stoga se postavlja se pitanje koliko je ondašnji birokratski sustav bio senzibiliziran za pojedinačna iskustva i životne priče ratne siročadi, kao i koliko su se ona uzimala kao relevantni podaci za potrebe izrade stručnih izvješća. U vezi s tim valja napomenuti da je “dječji glas” dugo bio minoriziran. Smatralo se da su

iskazi djece neobjektivni (Brighthouse, 2003, str. 691), no u suvremenim metodološkim raspravama o kvalitativnim istraživanjima s djecom (Haudrup Christensen, 2004, str. 165-166) i u teorijama filozofije za djecu ističe se važnost izjednačavanja njihova glasa s glasom odraslih (Lipman, 1982, str. 33). Neki istraživači otišli su tako daleko da su u svoja istraživanja uključili djecu kao suistraživače. Argentinska antropologinja Diana Milsten, koja se bavila utjecajem društvene i političke krize u Argentini 1990-ih na osnovnoškolsko obrazovanje, istaknula je da su joj dječji stavovi bili od izuzetnog značaja za razumijevanje politizacije škola. Njihova stajališta o toj problematici bila su joj korisna jer nisu bila u potpunosti prožeta predodžbama o “službenoj savjesti” koje se bile prisutne među odraslima, odnosno omogućili su joj uvid u neke aspekte tog procesa koji bi joj u suprotnom ostali nepoznati. U vezi s tim autorica se oslonila na teoriju francuskog antropologa, Georges-a Balandiera o “ideološkim zavjesama”, prema kojoj ono što nam je na prvi pogled izgledalo paradoksalno na kraju se ispostavi da je “najočitiji znak poretka stvari i prirode moći” (Milstein, 2010, str. 1-2). Slično tome, istraživačica koja je pokrenula arhivsko istraživanje osobnih kartona ratne siročadi, zaključila je kroz taj proces da su joj bilješke o njihovim prisjećanjima na obitelj i rodnu kuću, zabilježene u takozvanoj rubrici “Sjećanja od kuće”, bile jednako tako važne za shvaćanje odabrane teme kao i egzaktni podaci o uvjetima života prije smještaja u “Josipovac” i uzrocima smrti njihovih roditelja. Premda su joj osobni iskazi ratne siročadi na prvi pogled djelovali kao izvor nedovoljno egzaktnih povijesnih podataka, naposljetku se pokazalo da su njihovi sadržaji postali glavni poticaj za odabir teme članka te da su značajno pridonijeli dubljem shvaćanju djetinjstva u Hrvatskoj za vrijeme Drugog svjetskog rata iz dječje perspektive.

Slika 1. “Podjela humanitarne pomoći djeci iz sirotišta” HR-DAZG-230 Dječji dom Josipovac. Fotografije, ostalo, 1942-1949., Sign. 138.

Promišljanje subjektivnog doživljaja istraživanja rubrike “Sjećanja od kuće”

Među osjećajima koji su se javili kod istraživačice tijekom i nakon iščitavanja zapisa iz rubrike “Sjećanja od kuće” valja izdvojiti osjećaj čežnje za svojom obitelji i rodnom gradom. Sadržaji dječjih iskaza koji su u njoj pobudili snažne emocije odnosili su se na njihova sjećanja na članove obitelji koje su izgubili i rodne kuće koje su morali napustiti. Nostalglična sjećanja uglavnom su bila vezana za djetinjstvo i odrastanje istraživačice uz, sada preminulog djeda i dvije prabake, te živuću baku, koji su joj ponekad pričali o osobnim iskustvima iz Drugog svjetskog rata. Iako nitko od njih nije postao siročić, na temelju sadržaja njihovih ratnih uspomena dalo se naslutiti da su im događaji iz tog perioda života ostavili dubok trag na poimanje životnih vrijednosti. Poznato je da kroz priče o intimnim aspektima svog života ljudi među sobom razvijaju osjećaj zajedništva i pripadnosti. Kroz dijeljenje sjećanja o svojoj prošlosti stariji članovi obitelji povezuju se s mlađim generacijama te rekonstruiraju autobiografiju (Haight, 2001, str. 91-93). Prema francuskom povjesničaru Pierru Nori (2007, str. 137) “pamćenje je život koji uvijek stvaraju žive ljudske skupine, te je stoga u stalnoj mijeni, otvoreno dijalektici sjećanja i amnezije, nesvjesno svojih redovnih iskrivljavanja, podložno upotrebama i manipulacijama, dugotrajnim razdobljima latencije i iznenadnim oživljavanjima”.

Kao drugo, kao dijete, u dobi od devete do četrnaeste godine, istraživačica je većinu vremena provela u rodnom gradu, u ratom zahvaćenom Dubrovniku. Značajni detalj iz njezine biografije je to što je njezina mama cijelo vrijeme rata radila u Općoj bolnici u Dubrovniku, u koju je odlazila pješke cestama koji su bile izložene granatiranjima. Strah od njenog gubitka potencirala je činjenica da je mamina bliska prijateljica i kolegica s posla bila među prvim žrtvama rata u Dubrovniku. Poginula je od granate na putu do dubrovačke bolnice. Stoga ne čudi da su priče o gubicima i smrti roditelja siročadi iz “Josipovca” izazvale osjećaj uznemirenosti kod istraživačice.

Za istraživače arhivske građe ne može se reći da su insajderi u pravom smislu te riječi jer se ne mogu izravno približiti i promatrati populaciju koju istražuju, a kamoli sudjelovati u njihovu svakodnevnom životu. No, to ne znači da se ne može povezati sa životnim pričama ljudi zabilježenim u arhivskoj dokumentaciji te, čitajući ih, proživjeti razne emocije. Dok istraživači analiziraju arhivsku građu, indirektno ulaze u realnost koja je tamo opisana. Na taj način, makar samo privremeno i prividno, oni napuštaju svoju realnost i prepuštaju se tekstovima koje čitaju. Ako istraživač u tom procesu dođe u doticaj sa sadržajima koji evociraju sjećanja na, primjerice, bolna iskustva iz vlastite prošlosti, velika je vjerojatnost da će mu ona ostaviti snažan emotivni utisak (Ellis, 1999, str. 671-675). Hariz Halilovich (2008, str. 166), antropolog bosanskohercegovačkog podrijetla, ističe da istraživač prilikom

provođenja terenskog istraživanja “teško može održati rigidnu profesionalnu distancu i “neutralnost”“. U tom smislu također dodaje da “istraživač od trenutka kontakta sa subjektima svog istraživanja pa kroz cijeli istraživački proces (p)ostaje dio društvene okoline terena koji se mijenja njegovom prisutnošću” (Halilovich, 2008, str. 166). Premda se zaključci Halilovicha odnose na antropološka istraživanja aktualne društvene problematike, može ih se donekle kontekstualizirati u odnosu na iskustva antropologa koji istražuju povijesno orijentirane teme.

U nastavku će biti predstavljena i interpretirana dva primjera sjećanja ratne siročadi na svoje obitelji i domove. Isti su odabrani među brojnim sličnim slučajevima evidentiranim u arhivskoj građi koju je istraživačica analizirala. Ta dva svjedočanstva ostavila su dubok emotivni dojam na nju jer su je donekle podsjetila na sjećanja i iskustva njezinih predaka vezana za Drugi svjetski rat, kao i na vlastite, već pomalo zaboravljene doživljaje odrastanja s njima u (poslije)ratnom Dubrovniku. Iako je ono što je ponajviše isprovociralo nostalgiju kod nje bilo prisjećanje na život s bakom, prabakama i djedom, koji su njegovali tradicionalne obiteljske rituale i okupljanja prilikom kojih su se često prepričavale priče i legende o njihovu podrijetlu i precima. U takvoj obiteljskoj atmosferi istraživačica je razvila osjećaj pripadnosti svojoj obitelji te ljubav prema svojoj kulturi i naslijeđu. Ti osjećaji nisu je ni dandanas napustili, no samački i suvremeni način života u drugom gradu, u drugačijem kulturom okruženju od matičnog, nametnuo joj je druge prioritete zbog kojih oni nerijetko ostaju zatumljeni. Stavimo li u potonje promišljanje u kontekst premise da kroz nostalgična prisjećanja o djetinjstvu i odrastanju na svojevrstan način pokušavamo vratiti vrijednosti i ideale koji nam nedostaju u današnjici (Salmoose, 2018, str. 333-335), postaje razumljivo zbog čega joj je sjećanje na život u rodnoj kući pobudio osjećaj tuge.

Prvi zapis iz rubrike “Sjećanja od kuće” koji će se ovdje interpretirati odnosi se na dječaka čiji su biografski podaci istraživačicu asociirali na neke detalje iz bakine životne priče. Radilo se o dječaku koji je ujesen 1943. premješten u “Josipovac” iz sirotišta koje se nalazilo na Trgu kralja Tomislava na broju 19 u Zagrebu. Sljedeće godine bio je u bolnici dva mjeseca nakon operacije lakta desne ruke koju je ozlijedio prilikom obavljanja poljoprivrednih radova kod jednog seljaka koji ga nakon te nesreće više nije želio uzeti k sebi. U razgovoru s odgajateljem u “Josipovcu”, koji je kasnije zapisan u tzv. rubriku “Sjećanja od kuće”, rekao je sljedeće: “Imao sam osmero braće. Imao sam sestru, ali je umrla kad je bila posve mala. Imali smo zidanu kuću u kojoj je bila soba i kuhinja. Imali smo zidanu staju. U njoj su bile tri krave i tri vola. Imali smo svinje. Imali smo zemlju koju su obrađivali tata i braća”.

Prvi podatak o potonjem dječaku koji je bio podudaran s fragmentom iz biografije istraživačicine bake bila je ista godina rođenja, točnije 1934. Druga, možda čak i

zanimljivija sličnost između njihovih životnih priče, bila je činjenica da su im obama umrle sestre kao sasvim mala djeca sredinom Drugog svjetskog rata. U osobnom kartonu dječaka iz “Josipovca” nije bio preciziran uzrok i godina smrti njegove sestre, dok je sestra istraživačičine bake umrla kad je imala dvije ili tri godine, jer se razboljela od neke bolesti čija dijagnoza nije poznata. Čini se da je uzrok njezine smrti bio također povezan s glađu, lošim higijenskim uvjetima i s izostankom adekvatne medicinske skrbi.

Sada je nemoguće pouzdano tvrditi u kojoj dobi su preminule prethodno spomenute dvije djevojčice i koji su bili uzroci njihove smrti. Uspomene se s vremenom zametnu i često zaborave, stoga se za povijesne spoznaje, posebice one nastale na temelju podataka prikupljenih metodom usmene povijesti, ne može reći da su objektivne. Te spoznaje zapravo su sinteza činjenica iz objektivne stvarnosti i njihovih subjektivnih tumačenja. Bez obzira na odlučnost i ustrajnost u namjeri da se prošlost prikaže objektivno i nepristrano, tako je nešto neizvedivo, jer se u procesu rekonstrukcije sjećanja, bilo namjerno ili nenamjerno, iskrivljuje i mijenja prvobitna istina (Vansina, 2009).

Slika 2. Fotografija iz obiteljskog albuma: sestra istraživačičine bake i domobran nepoznata imena.

Životne uspomena neizbježna su tema promišljanja svakog pojedinca. Sjećanja na, posebice djetinjstvo i odrastanje, kako se u literaturi najčešće isticalo, ne moraju nužno pobuditi nostalgiju kod svakoga jer svačija prošlost nije uvijek ispunjena ugodnim iskustvima. Već brojni autori odavno pribjegavaju demistifikaciji ideje o djetinjstvu i odrastanju kao “zlatnom dobu” u kojem naivna djeca i mladi bezbrižno žive (Saywitz, Camparo i Romanoff, 2010; Murch-Russell, 2009). No, onda kada i postoje brojne sličnosti između vrste proživljenog iskustva, svatko ih interpretira i doživi na svoj jedinstven način.

Istraživačica, čije se iskustvo arhivskog istraživanja ovdje raspravlja, s nostalgijom i čežnjom prisjećala se svoje prošlosti. Doduše, valja imati na umu da s vremenskim odmakom naša sjećanja postaju sve manje autentična i vjerodostojna, stoga se postavlja opravdano pitanje za čime je ona uistinu žudjela. U procesu prisjećanja neminovno iskrivljujemo sliku o prošlosti, a novonastali misaoni konstrukti utječu na našu percepciju o sadašnjosti i viziju budućnosti (Wagoner, 2012).

Drugi zapis iz rubrike “Sjećanja od kuće” koji je evocirao kod istraživačice uspomene iz djetinjstva i odrastanja bio je sljedećeg sadržaja: “Kod kuće sam imao djeda, baku (roditelje oca), tatu i mamu, tri brata i sestru. Živjeli smo na selu. Imali smo veliku kuću od cigle. Bile su dvije sobe i kuhinja. Imali smo veliko dvorište koje je bilo ograđeno [...] Kraj staje je bila kućica od psa Crnje. Tata je uvijek radio u staji, dvorištu i polju, a mama je kuhala. Ona je najviše volila malu seku, koja je bila najmlađa.”

Potonji citat odnosi se na jedanaestogodišnjeg dječaka koji je premješten iz Zavoda za gluhoonijemu djecu u “Josipovac” krajem Drugog svjetskog rata. Podudarnost između njegova i istraživačičinog životnog puta bila je to što im je oboma, iako ne iz jednakih razloga niti u jednakoj mjeri, ozbiljno narušena obiteljska struktura krajem rata, odnosno poraća. Naime, obje istraživačičine prabake i djed umrli su u razmjerno kratkom vremenskom razmaku nedugo nakon završetka Domovinskog rata. Naime, neupitno je da je iskustvo dječaka iz “Josipovca” daleko tragičnije od onog kojeg se prisjetila istraživačica, no neovisno o toj činjenici podsjetnik na period života koji su obilježile smrti troje njezinih članova obitelji bili su okidač za nostalgичno prizivanje djetinjstva i odrastanja koje je nepovratno prošlo. Sudeći prema kritičkim interpretacijama fenomena nostalgije, taj osjećaj nije ništa drugo doli utopijska projekcija prošlosti i vid eskapizma. Štoviše, u nekim slučajevima odveć nostalgичno idealiziranje prošlosti može biti destruktivno jer zbog takvog njezinog shvaćanja aktualna stvarnost može djelovati beznadno i uzaludno (Pickering i Keightley, 2006).

Nekritični odnos prema prošlosti može uzdrmati viđenje sadašnjosti te nije rijetkost da se zbog tih iskrivljenih sjećanja, odnosno iluzorne fascinacije vlastitom prošlošću, kod ponekih pojedinaca razvije permanentan osjećaj nezadovoljstva sobom i svojim

stvarnim svakodnevnim životom. Romantiziranje minulih vremena obično zna pomutiti uvid u razliku između idealiziranih fantazija o događajima iz prošlosti i onoga što se možebitno dogodilo. Zaključno govoreći, uzdizanje djetinjstva i mladenaštva kao neponovljivog životnog doba može se pokazati kontraproduktivnim, u smislu da stvori privid nedostižnog ideala te posljedično sputa slobodu življenja u sadašnjem trenutku (Cloke i Jones, 2010).

Koliko će istraživače arhivske dokumentacije, naročito one koja se odnose na traumatska iskustva ranjive populacije, ti podaci uznemiriti, učiniti ih konfuznim ili pak depresivnim, nemoguće je unaprijed odrediti. Svaki pojedinac odnosi se prema prošlosti, odnosno općenito prema vremenu, na svoj jedinstven način. Prisjećanje na djetinjstvo i odrastanje ne mora nužno uzrokovati osjećaj nostalgije za prošlim, navodno, ljepšim životom te dojam usamljenosti i otuđenosti u sadašnjosti.

Jasno je da istraživači, neovisno o području njihovih znanstvenih interesa, trebaju imati svijest o svojim emocionalnim kapacitetima, točnije odrediti granice svoje emocionalne involviranosti u istraživačke procese. Ipak, to ne znači da fenomen ranjivosti istraživača nije vrijedan spomena te da se o toj temi ne bi trebalo raspravljati u kontekstu rasprava o bioetičkom senzibilitetu. Pritom se želi ukazati na važnost senzibiliziranja za emocionalnu osjetljivost svih sudionika istraživanjima, uključujući i za one koji ih provode. To svakako podrazumijeva pokazivanje osjetljivosti za istraživače arhivskih izvora koji tijekom i nakon čitanja određene dokumentacije mogu doživjeti nalet, kako ugodnih, tako i neugodnih misli i emocija. Prema načelima biblioterapije, ako se ti misaoni i osjetilni procesi pravovremeno i na odgovarajući način osviješteni i usmjereni, mogu imati iscjeljujući učinak na čitatelja, odnosno na istraživača (Vries i sur., 2017). Drugim riječima, suočavanje s vlastitom prošlašću kroz arhivska istraživanja može imati katarzičan efekt na one koji ih provode.

U nastavku promišljanja subjektivnog doživljaja arhivskog istraživanja osobnih kartona ratne siročadi iz "Josipovca" razmatrat će se jedan, možda pomalo paradoksalan fenomen. Naime, koliko god su sadržaji iz rubrike "Sjećanja od kuće" zaokupili misli istraživačice i pobudili bujicu osjećaja u njoj, toliko je bila, čak bi se moglo reći, ravnodušna prema faktografskim podacima iz biografija ratne siročadi koji su bili evidentirani u njihovim prijemnim listovima. Naime, iz tih podataka mogli su se iščitati razlozi i okolnosti smrti njihovih roditelja. Stil u kojem su bila sročena ta objašnjenja izgledao je ovako: "otac ubijen od ustaša, majka umrla od tifusa", "otac poginuo u Jasenovcu, majka u St. Gradiški", "otac je poginuo u partizanima, a majka umrla od tifusa" i sl. U tom su se stilu pisanja također nastojali približiti socijalni uvjeti života ratne siročadi prije dolaska u sirotište, a ti su opisi mahom zvučali ovako: "ostalo bez roditelja, glad, NOO uputio u dom", "u seljačkim" ili "u slabim". Pasivno istraživačičino čitanje tih, zapravo dramatičnih i tragičnih detalja iz životnih priča

ratne siročadi, djelomično bi se moglo opravdati činjenicom da je u okviru ovog istraživanja analizirala desetke i desetke njihovih prijemnih listova u kojima su se uzastopno ponavljale, na prvi pogled, jedne te iste informacije. Doduše, nije novost da iščitavanje veće količine skoro identičnih podataka dovodi do toga da čitatelj izgubi zanimanje za nastavak njihove analize i postane emocionalno indiferentan prema njihovom sadržaju, pa čak i onda ako govore o tragičnim iskustvima (Terstriep, 2009, str. 329-330).

U bioetičkom raspravama uvelike se razmatraju etička pitanja vezana za provođenje znanstvenih istraživanja s fokusom na, kao što je već prethodno spomenuto, zaštitu prava i položaja njihovih sudionika, no ovdje se napominje suprotno. Smatra se da bi se trebalo češće podsjetiti na činjenicu da je položaj istraživača koji istražuju emocionalno i socijalno osjetljive teme jednako tako ranjiv te da ih čitanje i/ili slušanje o traumama može emotivno preplaviti.

U literaturi o profesionalnom sagorijevanju u pomagačkim zanimanjima spominje se pet faza čije se značajke mogu donekle staviti u kontekst istraživačkog iskustva koje se tematizira u ovom članku. Posebice se to odnosi na drugu i treću fazu za čijeg trajanja pomagač postaje zasićen pričama o traumatskim događajima, osjeća emocionalnu ranjivost te mu se u konačnici javlja potreba za izolacijom (Družić Ljubotina i Friščić, 2014, str. 15). Prema bioetičkom promišljanju važno je nastojati osigurati ravnopravne odnose u bilo kojem obliku zajedništva u kojem čovjek živi. To se podjednako odnosi na čovjekovu interakciju s florom i faunom (Cohen, 2007). Kontekstualiziramo li prethodnu misao u odnosu na pitanje ravnoteže u odnosu između istraživača i sudionika istraživanja, doći ćemo do zaključka da bi bilo važno posvetiti podjednaku pažnju njihovim emocionalnim procesima kroz koje prolaze za vrijeme i nakon istraživačkog procesa. To što prema vani često djeluje da istraživače njihova uloga proveditelja istraživanja čini nedodirljivim, zapravo su velikim dijelom samo posljedice društvene mistifikacije znanosti i znanstvenika.

Zaključak

Zaključno gledano, odnos između antropologa i sudionika antropoloških istraživanja dinamičan je i promjenjiv proces. Katkad se veća pažnja usmjerava na uvažavanje emocionalnih potreba istraživanih te vodi veća briga o zaštiti njihovih prava i položaja tijekom i nakon istraživanja, a katkad, mada još uvijek nedovoljno često, propituje se istraživačevo subjektivno iskustvo provođenja istog. Govoreći o antropolozima koji se bave povijesno orijentiranim temama, odnosno o onima koji analiziraju arhivsku građu koja sadrži podatke o ljudskim patnjama i stradanjima u ratu, valjalo bi napomenuti da su oni, neovisno o tome što nemaju priliku biti u neposrednom

kontakta s populacijom čije traume istražuju, jednako tako izloženi riziku od emocionalnog preplavlivanja. Tome u prilog govore postavke biblioterapije prema kojima se pojedinac pomoću čitanje teksta može identificirati s iskustvima opisanim u njegovu sadržaju te doživjeti snažne emocionalne reakcije. Spomenute spoznaje bile su poticaj za pisanje ovog članka, kao i poticaj da se potonja problematika razmotri u kontekstu načela bioetičkog senzibiliteta. U tom smislu ustanovilo se da ona mahom zagovaraju nužnost uzimanja u obzir interesa istraživanih, s fokusom na njihovoj emocionalnoj i socijalnoj ranjivosti. Nastavno na tu spoznaju predlaže se nastavak kritičkog promišljanja statusa antropologa tijekom i nakon provođenja terenskih istraživanja, a s ciljem uspostavljanja koliko-toliko ravnopravnih odnosa u tim procesima.

Arhivski izvori

- Dječji dom Josipovac (1942-1949). *Prijavni listovi djece*. (Arhivski fond: HR-DAZG-230, 122A, Sign. 123). Državni arhiv u Zagrebu, Hrvatska.
- Dječji dom Josipovac (1942-1949). *Fotografije, ostalo*. (Arhivski fond: HR-DAZG-230, 122A, Sign. 138). Državni arhiv u Zagrebu, Hrvatska.

Literatura

- Abdullah, N. (2011). On the 'Vulnerability' of the Social Researcher: Observation from the Field of Spirit Interference. *ISA eSymposium for Sociology*, 1-16.
- Adams, T. E., Ellis, C. i Holman Jones, S. (2017). Autoethnography. U J. Hoboken (Ur.), *The international encyclopedia of communication research methods*. NJ: Wiley Blackwell.
- Arulanantham, S. i Navaneethakrishnan, S. (2014). Introducing Bibliotherapy in Public Libraries for the Development of Health and Social Condition of Post War Community in Jaffna District: An Exploratory Study. *Journal of the University Librarians Association of Sri Lanka*, 17(2), 104-118.
- Allen, J. M., Allen, S. F., Latrobe, K. H., Brand, M., Pfefferbaum, B., Elledge, B., Burton T. i Guffey, N. (2012). The Power of Story. *Children and Libraries*, 10(1), 44-49.
- Brighouse, H. (2003). How should children be heard? *Arizona Law Review*, 45(3), 691-711.
- Bluebond-Langer, M. i Korbin, J. E. (2007). Challenges and Opportunities in the Anthropology of Childhoods: An Introduction to Children, Childhoods and Childhood and Studies. *American Anthropologist*, 109(2), 241-246.
- Cloke, P. i Jones, O. (2010). Unclaimed territory: childhood and disordered space(s). *Social & Cultural Geography*, 6(3), 311-333.
- Cohen, E. (2007). Mortality, Equality, and Bioethics. *Yale Journal of Health Policy, Law, and Ethics*, 7(1), 153-173.
- Downey, H., Hamilton, K. i Catterall, M. (2007). Researching vulnerability: what about the researcher? *European Journal of Marketing*, 41(7-8), 734-739.
- Družić Ljubotina, O. i Friščić, Lj. (2014). Profesionalni stres kod socijalnih radnika: izvori stresa i sagorijevanje na poslu. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 5-32.
- Ellis, C. (1999). Heartful Autoethnography. *Qualitative Health Research*, 9(5), 669-683.

- Emerald, E. i Carpenter, L. (2015). Vulnerability and Emotions in Research: Risks, Dilemmas, and Doubts. *Qualitative Inquiry*, 21(8), 741-750.
- Grozđanić, V. (2017). Bioetički senzibilitet Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 38(3), 929-943.
- Gardner, H. i Kenny, R. (2016). Before the Field: Colonial Anthropology Reassessed. *Oceania*, 86(3), 218-224.
- Hamilton, K., Downey, H. i Catterall, M. (2006). A Sheep in Wolf's Clothing: Exploring Researcher Vulnerability. *Advances in Consumer Research*, 33, 672-677.
- Haight, B. (2001). Sharing Life Stories: Acts of Intimacy. *Generations*, 2(3), 90-92.
- Halilovich, H. (2008). Etika, ljudska prava i istraživanje: etnografija u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. *Narodna umjetnost*, 45(2), 165-190.
- Haudrup Christensen, P. (2004). Children's participation in ethnographic research: Issues of power and representation. *Children & Society Volume*, 18(2), 165-176.
- Henderson, G. E., Davis, A. M. i King, N. M. P. (2010). Vulnerability to Influence: A Two-Way Street. *The Journal of Bioethics*, 4(3), 50-52.
- Hilario, A. P. i Augusto, F. P. (2020). *Practical and Ethical Dilemmas in Researching Sensitive Topics with Populations Considered Vulnerable*. MDPI Books.
- Hynes, A. M. i Hynes-Berry, M. (1994). *Bibli/Poetry therapy the interactive process: A handbook*. St. Cloud, MN: North Star Press.
- Jafari, A., Dunnett, S., Hamilton, K. i Downey, H. (2013). Exploring researcher vulnerability: Contexts, complications, and conceptualisation. *Journal of Marketing Management*, 29(9-10), 1182-1200.
- Kloss, S. H. (2017). Sexual(ized) harassment and ethnographic fieldwork: A silenced aspect of social research. *Ethnography*, 18(3), 1-19.
- Levin, C. (2004). The concept of vulnerability in disaster research. *Journal of Traumatic Stress*, 17(5), 395-402.
- Lerias, D. i Byrne, M. K. (2003). Vicarious traumatization: symptoms and predictors. *Stress and Health*, 19, 129-138.
- Lightfoot, E. i Williams, O. (2009). Critical issues in researching domestic violence and people with disabilities. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 17(2), 200-219.
- Lipman, M. (1982). Philosophy for Children. *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*, 3(3-4), 35-34.
- McCall, G. L. (2006). The Fieldwork Tradition. U D. Hobbs i R. Wright (Ur.), *The SAGE Handbook of Fieldwork* (str. 12-15).
- Meek Lange, M., Rogers, W. i Dodds, S. (2013). Vulnerability in research ethics: a way forward. *Bioethics*, 27(6), 333-340.
- Menih, H. (2018). Applying Ethical Principles in Researching a Vulnerable Population: Homeless Women in Brisbane. *Current Issues in Criminal Justice*, 25(1), 527-539.
- Milstein, D. (2010). Children as co-researcher in anthropological narratives in education. *Ethnography and Education*, 5(1), 1-15.
- Mijić, E. (2017). Kultura sjećanja i individualizam u jugonostalgičnim narativima. U S. Ignjatović, i A. Bošković (Ur.), *Individualizam* (str. 183-199).
- Murch-Russell, P. (2009). History, Mysticism, and Edwardian Childhood. U A. E. Gavin i A. F. Humphries (Ur.), *Childhood in Edwardian Fiction: Worlds Enough and Time* (str. 23-26). Palgrave Macmillan.
- Nora, P. (2007). Između sjećanja i povijesti. *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 8(12), 135-165.
- Palmer, D. (2008). Ethical issues and their practical application in researching mental health and social care needs with forced migrants. *Research Ethics*, 4(1), 20-25.

- Pickering, M. i Keightley, E. (2006). The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology*, 54(6), 919-941.
- Råheim, M., Liv Heide Magnussen, L., Tveit Sekse, R. J., Lunde, A., Jacobsen, T. i Blystad, A. (2016). Researcher–researched relationship in qualitative research: Shifts in positions and researcher vulnerability. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 11(1), 1-12.
- Salmose, N. (2018). A past that has never been present”: The Literary Experience of Childhood and Nostalgia. *Text Matters: A Journal of Literature, Theory and Culture*, 8, 332-351.
- Saywitz, K., Camparo, L. B. i Romanoff, A. (2010). “Interviewing Children in Custody Cases: Implications of Reserach and Policy for Practice”, *Behavioral Sciences and the Law*, 28, 542-562.
- Surmiak, A. (2018). Confidentiality in Qualitative Research Involving Vulnerable Participants: Researcher’s Perspective”. *Forum: Qualitative Social Research / Sozialforschung*, 12(3), 1-26.
- Škokić, T. (2001). Feministička antropološka kritika: od univerzalizma do razlike. *Etnološka tribina*, 31(24), 5-20.
- Terstriep, D. (2009). Indiferentnost. O hladnoći i strastvenosti ravnodušnoga. *Diacovensia*, 17(2), 329-338.
- Vansina, J. (2009). *Oral Tradition: A Study in Historical Methodology*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Vries, D., Brennan, Z., Lankin, M., Morse, R., Rix, B. i Beck, T. (2017). Healing with books: a literature review of bibliotherapy used with children and youth who have experienced trauma. *Therapeutic Recreation Journal*, 51(1), 48-74.
- Wilson, D. i Neville, S. (2014). Culturally safe research with vulnerable populations. *Contemporary Nurse*, 33(1), 69-79.
- Wagoner, B. (2012). Culture in constructive remembering. U Jaan Valsiner (Ur.), *The Oxford handbook of culture and psychology* (str. 1034-1055). Oxford University Press.
- Wolpert, J. (1980). The Dignity of Risk. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 5(4), 391-401.
- Twyman, C., Morrison, J. i Sporton, D. (1999). The final fifth: autobiography, reflexivity and interpretation on cross-cultural research. *Area*, 31(4), 313-325.
- Zaradić, R. (2012). Izvor za povijest zdravstva u Državnom arhivu u Zagrebu od sredine 19. do sredine 20. stoljeća. Sv. 1-2. *Arhivski vjesnik*, 55(1), 319-385.
- Zarevski, P. (2007). *Psihologija pamćenja i učenja*. Zagreb: Naklada Slap.

The subjective experience of archival research on war orphans from World War II

SUMMARY

The article deals with the emotional experience of researching personal records of war orphans from World War II - the wards of the “Josipovac” orphanage in Zagreb. The decision to choose the topic came from the need to analyze the vulnerability of researchers conducting archival data research about traumatic experiences. The idea behind the article stems from the nostalgia and sadness that the researcher felt during and after reading “Remembering of Home”, a section in the admission sheets of war orphans that wasn’t included initially, but was

arbitrarily added by the “Josipovac” caretakers. It is interesting to point out that the factual data from their biographies recorded in these predefined sections did not elicit a significant emotional response from the researcher. In fact, she was almost indifferent to them. Analyzing her experiences in the context of the theories of bibliotherapy, it was established that archival research on war trauma can cause overwhelmingly uncomfortable feelings for those conducting the research. In bioethical literature, the importance of showing understanding and compassion towards research participants who have experienced a traumatic event is often emphasized. Since the issue of empathizing with the ones conducting the research is rarely a theme in these works, it ought to be discussed in greater detail within the context of the principle of bioethical sensibility.

Keywords: archival research, war orphans, “Josipovac” orphanage, nostalgia, bioethical sensibility.